

Drago Đurić

EKSPLANATORNA MOĆ DOBRIH PRIMERA

(Živan Lazović, *Da li je opravdanje u glavi? Ogledi o epistemičkom internalizmu*, Plato, Beograd 2009)

Na srpskom jeziku se retko pojavljuju stručno relevantne monografije koje su u celini posvećene savremenoj epistemologiji. Toliko retko da se stiče utisak da ih je skoro sve ili preveo ili napisao Živan Lazović. Knjiga *Da li je opravdanje u glavi?*, njegova je poslednja objavljena monografija. Lazović je 1988. godine objavio knjigu pod naslovom *Razlozi, uzroci i motivi (Hjum i Kant)*, a 1994. godine knjigu pod naslovom *O prirodi epistemičkog opravdanja*. Čitaocima koji nisu podrobnije upućeni u probleme savremene epistemologije moglo bi izgledati da se Lazović i u prethodnoj knjizi i u najnovijoj knjizi *Da li je opravdanje u glavi*, o kojoj ovde nameravamo nešto da kažemo, bavi istim problemom, problemom opravdanja, i da je možda mogao da se pozabavi i nekim drugim epistemološkim problemom. Međutim, primedba te vrste je neosnovana iz više razloga. Prvo, pitanje opravdanja je centralno pitanje epistemologije još od Platona. Ono je to ostalo i danas. Drugo, teško je naći neki epistemološki problem koji se na ovaj ili onaj način ne bi ticao pitanja opravdanja. Treće, u knjizi *O prirodi epistemičkog opravdanja* Lazović je problem opravdanja prikazao uopšteno i izložio ga u svetlu nekoliko aktuelnih teorijskih pristupa (ne samo internalizma i eksternalizma, nego i različitih verzija teorije o bazičnim verovanjima i koherentizma), dok je izlaganje u poslednjoj knjizi fokusirano na razmatranje epistemološkog internalizma.

Neka osnovna pitanja koja su razmatrana u prethodnoj, razmatrana su i u novoj knjizi. Ali, i kada je reč o tome čitalac je na ozbiljnoj dobiti. Mada se i izlaganje u prethodnoj knjizi može smatrati uzornim primerkom dobre naučne proze, ono je u knjizi o kojoj je ovde reč i u didaktičkom i u čisto naučnom pogledu podignuto na viši nivo. U knjizi *Da li je opravdanje u glavi?* Lazović oba ova aspekta izlaganja uspeva da spoji na izuzetno plodan način. Kada otvorimo visoko stručne knjige iz neke oblasti nauke ili filozofije kojima se retko bavimo, izlaganje u njima često nismo u stanju pratiti bez prethodnog upućivanja u neke od pojmova ili problema čije poznavanje pisac knjige pretpostavlja. Kod Lazovića to nije slučaj. Izlaganje može pratiti svako ko ima makar i površna znanja o epistemologiji. To, naravno, ne znači da je samo izlaganje površno. Naprotiv, izlaganje je vrlo kompleksno.

Lazović se bavi nekim od najsloženijih epistemoloških pitanja. I pored toga njemu polaze za rukom dve vrlo značajne stvari. Prvo, on najčešće ne pretpostavlja da je čitalac upoznat sa problemskim sklopom koji će se razmatrati, a uspeva da ga u taj sklop efikasno uvede sa tek nekoliko rečenica. Drugo, jasnoća kojom Lazović razmatra najsloženije probleme nedvosmisleno nam pokazuje koliko su u filozofiji didaktička i naučna strana izlaganja nerazdvojne. Najbolji način da se argumentuje neko stanovište ili da se ono ospori najčešće se sasvim poklapa sa najboljim načinom da se ono nekome saopšti i objasni.

Pređimo sada na sam sadržaj Lazovićeve knjige. Tema razmatranja je epistemološki internalizam. Autor nam nudi čitav niz argumenata u prilog teze da za prihvatljivo epistemičko opravdanje nisu dovoljni internalistički uslovi, odnosno, kako piše sam autor, da “analiza epistemičkog opravdanja mora uključivati neke eksternalističke uslove” (str. 6). Izlaganje počinje *Uvodom* u kojem je postavljen problem kojim će se knjiga baviti, a potom je vrlo kratko, ali sasvim pregledno, izložena istorija problema. Izlažući istoriju problema, Lazović ne podleže izazovu da se upusti u obilje stanovišta koja nam je prošlost ostavila u nasleđe, već se koncentriše na one autore koji su postavili scenu za našu savremenu raspravu, a glavne momente zapleta vezanog za pitanje opravdanja, pa i za pitanje internalističkog shvatanja opravdanja postavili su u svojim učenjima Platon i Dekart. U daljem razmatranju teme autor pokazuje da su gledišta ova dva autora vrlo relevantna i danas. Ukoliko to ne bi bio slučaj ona ne bi istinski bila relevantna ni istorijski.

Autor potom prelazi na detaljno izlaganje internalističkog shvatanja epistemičkog opravdanja. Već u prvoj rečenici poglavlja koje nosi naslov *Internalističko shvatanje epistemičkog opravdanja* Lazović piše: „Internalizam se u epistemologiji uopšteno može opisati kao gledište koje tvrdi da su svi uslovi koji određuju epistemički status nečijeg verovanja – opravdavaju ga ili ga čine znanjem – aktuelno ili potencijalno sadržani u duhu (svesti) ove osobe“ (str. 15). Polazeći od navedenog nije teško utvrditi zašto monografija nosi naslov *Da li je opravdanje u glavi*. U izlaganju se potom prelazi na diferenciraniji pristup. Naime, autor nam predstavlja lepezu različitih internalističkih shvatanja i klasifikuje ih polazeći od dva kriterijuma; od kriterijumu koji se tiče tipa i stepena subjektivnog uvida i od kriterijumu koji se tiče strukture opravdanja, odnosno, sadržaja opravdanja i njegove relevantnosti za istinitost verovanja.

Glavnu temu razmatranja do kraja poglavlja predstavljaju varijacije koje se tiču internalističkog shvatanja problema opravdanja u kontekstu klasične definicije znanja kao opravdanog istinitog verovanja. Lazović potom detaljno razmatra sve relacije koje se internalističkom shvatanja javljaju između verovanja, istine i opravdanja. Centralno mesto, razume se, pripada problemu opravdanja. Autor nas podseća na to da se tradicionalno mislilo da postoje tri osnovna uslova pod kojima može smatrati da nečije verovanje predstavlja znanje – da S veruje da p , da je p

istinito, i da S ima opravdanje da veruje da je p istinito – najupečatljivije dovedena u pitanje poznatim Getijeovim (Gettier, E.) člankom iz 1963. godine, člankom *Da li je znanje opravdano istinito verovanje*. Kao što je poznato Getije to čini navođenjem dva slavna kontraprimera.

Kontraprimeri su zaista moćno sredstvo filozofske argumentacije. Obilato ih je koristio već Platon u svojim dijalozima. Međutim, oni su uspešno sredstvo ukoliko su dobro formulisani. Za razliku od Getijeovih kontraprimera koji se nalaze na ivici bizarnosti, Lazovićevi primeri su vrlo jasno i precizno formulisani. To je jedna od najboljih strana celog njegovog izlaganja. Za razliku od Getijeovog kratkog teksta, koji nam ukazuje na to da tradicionalni uslovi da bi se nešto nazivalo znanjem nisu dovoljni, Lazović se potrudio i da nam uopšti poentu tih primera. On najpre kaže da oba Getijeova primera “polaze od modela opravdanja kao zaključivanja – što je u članku posebno naglašeno – od dve prateće, naizgled nesporne pretpostavke: o logičkoj nezavisnosti opravdanja i istine ... i o epistemičkoj zatvorenosti implikacije” (str. 47-48). Ovde bi od samog autora trebalo braniti bar deo njegovog autorskog doprinosa. Naime, Lazović sasvim ispravno primećuje koji se model opravdanja u Getijeovom tekstu podrazumeva, kao i na kojim pretpostavkama počiva Getijeova analiza. Međutim, te pretpostavke Getije samo usput pominje, bez upuštanja u njihovu detaljniju analizu. Navedena zapažanja predstavljaju Lazovićevu reinterpretaciju Getijeovog teksta.

Gornja zapažanja spadaju u isti red sa njegovim pokušajem da predstavi opštu strukturu Getijeove argumentacije. Evo kako izgleda ta analiza: “Struktura Getijeovih primera može se prikazati na sledeći način: subjekt S ima opravdanje za verovanje u neki iskaz p , iskaz p implicira neki drugi iskaz q što S -u, prema principu epistemičke zatvorenosti implikacije, omogućuje prenošenje opravdanja sa verovanja da p na verovanje u iskaz q ; S to i čini, ali se neočekivano dešava da je p lažno, a q istinito, pa uprkos tome što on na kraju stiče istinito opravdano verovanje da q , pošto se ono temelji na netačnom iskazu p , nameće se utisak da je slučajno istinito, odnosno da S ne zna da q ” (str. 48). Tek pošto je jasno izložio strukturu Getijeove argumentacije, Lazović formuliše mnogo jasniji primer, primer sudskog procesa kojeg ovde, naravno, ne možemo prepričavati. Na tom primeru se mnogo jasnije vidi kako subjekt može doći do *slučajno* istinitog verovanja, pridružujući mu sasvim neadekvatno opravdanje, a neadekvatno opravdano verovanje već Platon ne smatra znanjem.

Na kraju prikaza internalističkog gledanja na problem opravdanja autor upućuje na konkretne primere iz istorije nauka u kojima se vidi na koji način su naučnici dolazili do istinitih verovanja navodeći opravdanja za koje se kasnije pokazalo da nisu tačna. Drugačije rečeno, pokazalo se da istinitost njihovih teorija nije bila *neslučajna*, već je bila rezultat tzv. *epistemičke sreće*.

Naredno poglavlje Lazovićeve knjige naslovljeno je sa *Zašto opravdanje nije u glavi*. Već naslovom se izražava jasna teza da epistemološki internalizam ne nudi prihvatljivo objašnjenje opravdanja. Internalizam je donekle uspešan kada je reč o normativnoj dimenziji opravdanja, ali se pokazuje da nam ne može ponuditi prihvatljivo objašnjenje njegove činjenične dimenzije. Za to nam je potrebno, smatra Lazović, uvođenje nekog eksternog činioca. Međutim, primećuje autor, “s obzirom na to da bi prva komponenta trebalo da počiva na drugoj, prirodno je očekivati da će se ove teškoće odraziti i na internalističko tumačenje normativnog karaktera opravdanja” (str. 63).

U ovom poglavlju Lazović se u stvari bavi najznačajnijim ograničenjem sa kojima se susreće internalizam – njegovim subjektivističkim karakterom. Prikaz tog ograničenja izložen je u pet podpoglavljja, od kojih prva četiri nose naslove: *Internalizam i subjektivizam*, *Problem zapostavljenog svedočanstva*, *Problem kognitivnih defekata* i *Problem epistemički izolovane zajednice*. U petom podpoglavljju, naslovljenom sa *Ka internalističkom eksternalizmu*, autor nudi moguće izlaze iz teškoće u koju nas uvodi epistemološki internalizam.

Najveće ograničenje internalizma sastoji se, smatra, dakle, Lazović, u njegovom preteranom subjektivizmu. Od racionalne osobe se očekuje da postupa u skladu sa nekim epistemičkim principima koji nisu samo rezultat subjektivne procene, već su, u svetlu nekih opšteprihvaćenih kriterijuma, objektivno određeni. Osnovnu tezu svoje kritike internalističkog subjektivizma autor izlaže na sledeći način: “Internalizam nije u stanju da prevaziđe teškoće subjektivizma ... jer opravdanost verovanja vezuje isključivo za subjektivnu kognitivnu perspektivu. Opravdanost verovanja morala bi počivati i na nekim objektivnim činjenicama, i to ne samo – kako se tradicionalno smatra – na logičkim relacijama između iskaza koji konstituišu svedočanstvo i iskaza koji je predmet verovanja, nego i na uzročnim relacijama između svedočanstava i stanja stvari koje verovanje čini istinitim” (str. 63-64).

Autor potom prelazi na prikaz načina na koji se u internalističkom modelu opravdanja ispoljava subjektivizam, a zatim, u sledeća tri podpoglavljja, izlaže tri vrste problema koje subjektivizam donosi internalizmu. Reč je o problemu zapostavljenog svedočanstva, o posledicama kognitivnih defekata i o problemu epistemički izolovane zajednice. U sva tri slučaja Lazović postupa tako što najpre navodi opšte teorijske osnove problema, potom ih ilustruje dobrim primerima, i na kraju analizira primere u svetlu na početku iznesene teorijske osnove.

U poslednjem podpoglavljju, pod naslovom *Ka internalističkom eksternalizmu*, Lazović izlaže i analizira četiri moguće strategije za izlaz iz teškoća u koje nas dovodi subjektivizam epistemološkog internalizma. Prva strategija počiva na mirenju sa slabostima internalističkog shvatanja opravdanja i na uvođenju četvrtog uslova koji bi nekako obezbedio da internalistički opravdano verovanje postane neslučajno istinito. Drugi izlaz mogao bi se potražiti u tvrdnji da su getijeovski i

slični kontraprimeri u osnovi problematični, odnosno da, kako piše Lazović, “akteri u ovim primerima ipak nisu imali opravdana verovanja zbog toga što im je nedostajao odgovarajući uvid u opravdavajuće razloge” (str. 89). Prema trećoj strategiji ne bi trebalo osporavati primere, ali bi trebalo primetiti da akteri u tim primerima imaju epistemički opravdana verovanja koja su verovatno pogrešna. Međutim, ta strategija podrazumeva pretpostavku po kojoj epistemičko opravdanje ne mora imati pozitivan efekat na verovatnoću istinitosti opravdanja.

Lazović smatra da je najprihvatljivija četvrta strategija, a opisuje je na sledeći način: “Četvrta mogućnost je odustajanje od jake verzije internalizma i formulisanje slabije verzije koja dopušta neki spoljašnji uslov opravdanosti verovanja, prihvatajući tako kompromis sa eksternalizmom” (str. 89). Međutim, strožije govoreći to i nije izlaz za internalizam, nego neka vrsta napuštanja internalizma. Kasnije će to i sam autor istaći pozivajući se na naslov Olstonovog (Alston, W.) teksta koji se bavi ovom strategijom, a koji glasi “Internalistički eksternalizam”. I ovde treba istaći da autor primenjuje istu dramaturgiju izlaganja. Najpre iznosi osnovne teorijske pretpostavke svake od strategija, potom ih ilustruje primerima i na kraju na osnovu analize primera izvodi odgovarajuće zaključke.

Osnovni razlog zbog kojeg Lazović prihvata četvrtu strategiju, strategiju kojom se otklanja preterani subjektivizam, predstavlja to što u ovakvom gledanju na opravdanje adekvatnost razloga od kojih je sačinjeno opravdanje ne bi zavisila od toga šta svako pojedinačno o njoj misli. Ili, kako piše sam autor: “Razlozi kojima pravdamo neko svoje uverenje biće adekvatni, ne prosto zato što ih mi smatramo adekvatnim, nego, ukoliko opravdanje interpretiramo u okviru tradicionalnog modela, samo ako u datim okolnostima zaista uvećavaju verovatnoću istinitosti našeg verovanja” (str. 99). Sve to ima svoje posledice i po normativnu dimenziju opravdanja. Uproščeno rečeno Lazović argumentuje da adekvatnost razloga, koji bi trebalo sačinjavaju opravdanje da je neko verovanje istinito, nije naša “privatna stvar”. Ona uvek ima i delom intersubjektivni a delom i objektivni karakter. Uostalom, napominje autor, eksternalistički momenat predstavljaju sve one okolnosti koje su spoljašnje ljudskom duhu, a koje utiču na opravdanost istinitosti naših verovanja. Kod empirijskih verovanja, na primer, te okolnosti ne tiču se samo “logičkih veza između iskaza koji izražavaju sadržaj razloga i verovanja, nego i fizičkih uslova, kao što su ispravno funkcionisanje naših saznavnih moći, odgovarajuća uzročna veza između naših kognitivnih stanja i fizičkih stanja stvari i uzročnog porekla svedočanstva” (str. 102).

Krešendo cele Lazovićeve monografije izložen je u poslednjem poglavlju koje nosi naslov *Saznavne avanture Šerloka Holmsa*. Reč je o vrhuncu didaktičkih i argumentativnih vrlina cele knjige. Većinu problema koje je razmatrao u prethodnim poglavljima, autor razmatra i u ovome. U prethodnim poglavljima razmatranja su ilustrovana različitim primerima. Međutim, Lazović ovde većinu tih probleme

ilustruje tako što varira jedan jedini primer, prikazujući, pritom, i izvesni literarni dar za književni žanr u kojem je primer izložen. Ja ću samo ukratko izneti siže priče, pošto bi upoznavanje čitalaca sa literarnom vrednošću teksta zahtevalo obimnije navođenje reči samog autora. Edvard je u svom zamku ugostio prijatelje Džona i Smita. Ujutro u radnu sobu vlasnika dvorca ulazi batler i konstatuje da je Edvard mrtav. Batler poziva lokalnu policiju, a lokalni inspektor se za pomoć obraća Šerloku Holmsu. Oba gosta imaju jasan motiv da ubiju Edvarda. Sve dostupne i sasvim očigledne činjenice ukazuju na to da ga je ubio Džon. To je bilo dovoljno da Šerlok zaključi da ga je zaista ubio Džon. Međutim, Holmsov pas Artur koristeći se samo njuhom “otkriva” da ga je ubio Smit, a ne Džon.

U daljem razmatranju se dodatno i vrlo precizno podvrgava kritici strogi internalizama i potkrepljuje stanovište internalističkog eksternalizma. Međutim, treba primetiti da Lazovićeva epizoda u serijalu o Šerloku Holmsu suštinski odudara od Dojlove dramaturgije. U klasičnoj dramaturgiji detektivskog romana, Votsonu (koji je, za razliku od Holmsa, sklon olakom izvođenju zaključaka) bi za opravdanje istinitosti verovanja da je Džon ubio Edvarda bilo dovoljno nekoliko indicija. Lokalni inspektor bi, na osnovu detaljnog uvida u činjenice doneo upravo onaj zaključak kojeg Lazović pripisuje Holmsu, dok bi Holmsu odmah bila sumnjiva očiglednost tragova koji ukazuju na to da je ubica Džon. Detektivu kakav je Šerlok Holms uopšte ne deluje racionalno da osoba za koju je lako pronaći motiv za ubistvo ostavlja tako očigledne tragove o svom delu. Ubica se ili trudi oko toga da ne ostavlja tragove ili da ih ukloni ili da namesti tragove koji bi upućivale na to da je ubistvo počinio neko drugi. To ne isključuje scenario u kojoj bi jedina osoba koja bi, uz dodatne zaplete, smatrala da je Arturovo motanje po kući od značaja za pronalaženje počinioca ubistva, bila Šerlok Holms.

Strukturno isti poredak nalazimo i u storijama Agate Kristi o detektivu Herkulu Poarou. I u jednom i u drugom slučaju policija je analitična. Ona prikuplja tragove odmerava ih i na osnovu njih donosi zaključak o tome ko je počinilac zločina. Umesto Votsona, ovde se Hejstings povodi za indicijama na prvu loptu, dok Poaro, kao i Holms, “baca hipoteze” i u njihovom svetlu razmatra već dostupna svedočanstva. Na kraju, najčešće, uočava ključni i na prvi pogled nevažan detalj koji omogućava da se sklopi slika o tome šta se stvarno dogodilo.

Razume se, autora ne obavezuje logika žanra. On formuliše sasvim prikladan i dovoljno ekspresivan primer za svoju kritiku jakog epistemološkog internalizma. U neku ruku napadno odudaranje njegovog primera od dramaturgije žanra čitaoca usmerava na ono što je u izlaganju filozofski važno i uzbudljivo – na opštije epistemološke poente priče. Lazović, dakle, ima jasan razlog zbog kojeg izlaže gore pomenuti scenario. Taj scenario odgovara karakteru cele rasprave. Naime, u datim okolnostima Artur pokazuje “saznajnu” superiornost upravo iz eksternalističkih razloga – uspesno i pouzdano pomaže da se otkrije šta se zaista dogodilo. Iako je,

gledano iz tradicionalne internalističke perspektive, Holms sazajno superiorniji, njegove sazajne sposobnosti, bez Arturovog njuha, nisu dovoljne da se otkrije ubica.

Lazović na kraju izlaganja naglašava da opravdanje empirijskih verovanja donosi samo određeni stepen verovatnoće i da sticanje znanja neminovno uključuje određeni stepen epsitemičke sreće i slučajnosti. Međutim, trebalo bi, zaključuje on, koliko god je to moguće težiti racionalnosti zasnivanja naših verovanja, što po njemu znači da bi trebalo da težimo tome da “element sreće i slučajnosti svedemo na minimum”. Ali, piše dalje Lazović, “nijednog trenutka ne smemo izgubiti iz vida da su ostali činiooci od kojih zavisi konačan uspeh našeg poduhvata (počev od naših kognitivnih sposobnosti i ukupnog sazajnog položaja, pa sve do konkretnih okolnosti i zakonomernosti fizičkih zbivanja) izvan naših glava” (str. 137). Tako bi, smatra autor, trebalo da postupa racionalni stvarni subjekt. Holms i Poaro su, dodajmo na kraju, samo fiktivni likovi koji svoju racionalnost i pronicljivost duguju unapred nameštenom scenariju žanra. Oni su u svakoj epizodi “pronicljivi” na struktorno sličan način.

Oni koji su zainteresovani za probleme epistemološkog internalizma ne moraju biti naročito pronicljivi. Da bi se ti problemi jasno shvatili dovoljno je pročitati Lazovićevu knjigu. Naime, način na koji autor razmatra svaki od tih problema, te probleme čini lako shvatljivim i onima koji nemaju posebnu erudiciju o savremenoj epistemologiji.

Drago Đurić
Filozofski fakultet, Beograd